

Az örmény irodalom.

— L'Armenie chretienne et sa literature, par Felix Nève. Louvain, Ch. Peeters. 1886. —

I.

BEVEZETŐ KÖZLEMÉNY.

Az örmények a nagy árja népcsaládhoz tartoznak azon nemzetekéhez, melyek kitűnőeknek, kiváltságoltaknak nevezik magukat. Elnevezésöknek szógyökén (ar) vezethetni vissza az Armenia névnek eredetét is. Ama nagy ázsiai monarchiák szomszédságában élvén, a melyeknek Iran volt a góczpontja; s maguk is „Árikh“ (az erősek) elnevezéssel jelölvén meg az ind-perzsa népeket, valószínűleg ők is az e harcziás fajoknál szokásos hasonló megjelölésben részesültek. Az Achemenidák híres persepolisi ékiratai „armina, armini, arminya“ nevekkal emlékeznek meg az örményekről és őshazájokról, s Lessen, az ékiratoknak tudós megfejtője, teljes joggal mondhatta,*) hogy az „armin“ szó az örményeknek ősrégi rokonságára vall az árjak általános nevével. S a szobrászati emlékek megerősítették az ékiratoknak tanuságtételét. A cappadociaiak társaságában tüntetik fel Persepolis romjai közt az örményeket, a mint hódolni mennek a perzsa király elé, igazolva Herodot elbeszélését is Örményországnak Dárius birodalmához való csatolásáról (514 Kr. e.) s a reá vetett négyszáz talentomnyi adóról. Örményország, a fekete tengerig nyúló szomszédos tartományokkal együtt a 13-ik satrapia, Cyrus idejében jelentékeny területnagobbodásban részesült ama szolgálatok jutalmául, melyeket I. Tigranes tett a nagy hódítónak, sőt királyság rangjára is emelte az örmény fejedelmeknek az Achemenidák iránt tanusított hűsége.**)

*) Die altpersischen Keil-Inschriften von Persepolis. Bonn 1836.

**) Lenormant, Manuel d'histoire ancienne de l'Orient, 1859

Az örményeknek ősz hazája ama nagy terület volt, amely Mesopotamiától és Syriától a Kaukáz bérceiig, Georgiáig nyulik. Nyugatról Kappadoczia és a tenger, keletről Aderbaidzan méd tartomány szegélyezte. A görög írók már a régi időkben Nagy-Örményországnak nevezték a sajátképeni Armeniát; a Kis-Örményország nevet az Eufrattal határos, nyugatibb fekvésű, de ugyanazon nép által lakott terület viselte. Központja az országnak az a vidék volt, mely fölött az Ararat vagy Mászisz uralkodott, a hegy, melyen az ó-szövetségi hagyományok szerint a Noe bárkája megállapodott. A biblia különben, s más források is, egész Örményországra alkalmazzák az Ararat nevet, melylyel különben csak a hegy körül elterülő s Armavirt, az ősrégi fővárost magában foglaló tartományt jelölték meg.

E nagy emlékek által megszentelt földjén az őshazának csak igen ritkán s nagyon rövid időközök alatt volt igazán független az örmény nemzet. Háik dynastiájának uralkodása után felváltva volt hűbérese az assyroknak, a médeknek és a perzsáknak. Darius és Xerxes alatt, majd bennszülött fejedelmek, majd idegen kormányzók intézték sorsát. Nagy Sándor hódító fegyverei leigázták; végre, másfél évszázaddal időszámításunk előtt, a Perzsia fölött uralkodó Arsacidák családjából ismét külön uralkodókat nyertek, kiknek elseje Valárság volt, testvére Nagy Arsacesnek, a parthus dynastia egyik hírneves tagjának. Ambár a szomszéd birodalom befolyása alatt állott, mégis olykor-olykor jelentős szerep jutott osztályrészül, nevezetesen Tigranes alatt, a ki nagy részt vett Mithridatesnek a rómaiak elleni hadviselésében. Mint Rómának hűbéres tartománya is megtartá Örményország Arsacida családbeli királyait. De attól kezdve, hogy a perzsa trón a Sassanidák hatalmába került, vajmi nehéz volt megőriznie függetlenségét egyfelől a byzanci császárok, másfelől a perzsa uralkodók ellenében. A negyedik század óta csaknem az egész nemzet a keresztény vallásra térvén át, háborúi a Sassanidákkal jóformán kivétel nélkül vallási háborúk valának, a melyeknek közepette az ország legszebb részeit idegen seregek szállották meg, a tűzimádásra kényszerítve sanyargatott lakosságát. Fegyveres felkelések időközönként visszaszerezték egyik-másik tartománynak pillanatnyi szabad-

ságát s visszahelyezték azt a régi fejedelmi család ivadékainak jogara alá.

A középkorban is körülbelül olyan volt Örményország helyzete, a minőnek Tacitus a római császárság első százada alatt rajzolja. Az örmények, ugymond, „két nagy birodalom közé helyezve, csaknem mindig viszályban vannak a rómaiakkal gyűlöletből, a parthusokkal féltékenységből.*) Így volt akkor is, midőn Örményországnak leghatalmasabb szomszédaivá egyfelől a görög császárság keresztény fejedelmei, másfelől a keleti és déli határain alakult muszulmán államok urai lettek. Féltékenységgel s bizalmatlansággal (invidia) valának mindig eltelve az örmények Byzancz iránt, s természetesen még erősebb lánggal égett lelkökben a gyűlölet (odium) vallásuknak ellensége irányában, a mely fajukat is kiirtással fenyegette.

A hetedik századtól kezdve Örményországnak egy részét meghódították az arabok s az Osdigan családnak a kalifák által helytartói jogokkal felruházott tagjai kormányozták. Pár évszázadon át csak néhány, hatalmas várakkal megerősített s nehezebben hozzáférhető tartomány élvezett némi nyugalmat és függetlenséget egyes fejedelmi családok, nevezetesen a Bagratidák uralma alatt. Utóbb megalakult a Rupeni család keresztény királysága is Kis-Örményországban és Ciliciában. Ám a seldsukok, az egyiptomi mamelukok, a mongolok, s végre a török oszmánlik sűrű betöréseinek nyomában újra meg újra felütötte fejét a viszálykodás és anarchia. Rémitő vérengzések, tömeges számkivetés és kibujdosás tizedelték meg az országnak lakosságát. S nemcsak a független örmény állam szűnt meg, a nemzet maga is nagy részében szanaszét oszlott Európának Keletén és Nyugatán.

A régi Örményország földje manapság három hatalom, Orosz- és Törökország s Perzsia közt van megosztva. Örmény alattvalóit politikai számításból meglehetősen védelemben részesíti a czári kormány; annál bizonytalanabb a helyzetök, minden emancipáló rendelet daczára, a török fennhatóság alatt. Az egykori nemzeti állam emlékeiből alig maradt fenn

*) Maximisque imperiis interjecti, et saepius discordes sunt, adversus Romanos odio et in Parthum invidia. Tacit. Annal. II. 56.

valami napjainkig. S a mit meg is kiméltek a háborúk viharai s az idegen zsarnokság, azt is jobbára török, arab, perzsa nevek alatt ismeri a mai nemzedék. A hajdankori neveket csak rég tovatűnt századoknak írói őrizték meg, az örmény irodalom azon munkásai, kikkel foglalkozni jövő közleményeinknek lesz feladata.

DR. MOLNÁR ANTAL.

Melkhon chán.

A londoni „World“ hetilap „Korunk jelentékeny férfiai“ czím alatt az örmény Melkhon chán, a londoni perzsa követ életrajzát hozza. A mondott lapból vesszük át a következő érdekes sorokat:

Melkhon chán 56 évvel ezelőtt látott napvilágot; szülei azon régi örmény családból valók, mely Ararat tartomány Eriván városából költözött ki. Tizerkét éves korában Párisba ment, hol felvétetett az örmény iskola növendékei közé; itt öt évet töltött és miután a francia nyelvet teljesen elsajátította vissza tért Perzsiába. Itt Nászéreddin sáh személyes tolmácsa és testőre lett. E minőségben tett öt évi érdemes szolgálata után, mint követ az európai udvarokhoz és az Egyesült-Államok kormányához küldetett. Melkhon chán ezen nehéz és kényes tisztében előnyösen járt el és sok új, szép eszmével gazdagódva és számos kitüntető jelvény-nyel ékesítve tért vissza Perzsiába. Most hosszabb szabadságidőt kért és elment Konstantinápolyba, hol nőül vette Dádián hercegnőt, ki tanulmányait Párisban végezte és ki zenei tehetsége és szeretetreméltó tulajdonaiért itt Londonban is közbecsülés tárgya. — Innen visszatért Perzsiába, hogy eszméit valósítsa és rábeszélje a sáht, hogy utazzék Európába. Őmaga előrement az udvarokhoz és értésökre adta a sáh jövetelét, kihez Astrachánban őmaga is csatlakozott. Út közben helyettes külügyminiszteri hivaltalt viselt. Azután engedélyt kért, hogy külföldön maradhasson. Így neveztetett ki Perzsia követeül Londonba, Berlinbe, Bécsbe.

A berlini kongresszuson jelentékeny győzelmet vívott olyan kérdésben, melyben Törökország vetélkedett. Ezen

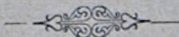
időben lakását áttette Holand Park-ba, hol most is tartozkodik; itt született fia 1875-ben. Habár miniszteri hivatalt visel, Perzsiában őtet követnek ismerik. Hazája „ő Felsége“ (*unpŋŋu Paupŋpŋŋŋŋŋŋ*) irigyletes czímet adott neki, az idegen kormányoktól pedig egyre kapja a kitüntetések.

Jelen időben a perzsák közül senki sem ir annyit, mint Melkhon chán. Saját és álnév alatt a „Revue des Deux Mondes“-ben megjelent számos czikkeivel nevezetessé lett. A „Guliszthán“ új kiadása, melyben több nyomdai újítás van, az ő kezdeményezése. Mindenütt, a hol csak lakott, jelentékeny barátokra tett szert; sokan, kik London választott és előkelő köreiből tartoznak, szívesen gyűlnek össze nála (Holand Párk).

Nagy segítségére volt „ő Felségének“ fivére: Mirza Michael, mert Melkhon chánt távollétében mindig ez helyettesítette. Mirza Michael büszke a fivérére és kedvteléssel mutatja ennek vakító csigákkal ékesített szép kaftán-ját és azon, reá vonatkozó dicséretes képeket, melyek a „Seref“-ben (perzsiai képes lap) közölve voltak; különben a fivér ezen eljárása a szerény Melkhon chán helyeslésével nem találkozik. — A perzsa követ nagyon szereti Angliát és az angolokat. Két nagyobb leányát Szultháná- és Lilá-nak hívják (e nevek Teheránt és Guliszthánt jutattják eszünkbe), kisebb leányának neve Victoria.

Fia: Fridun, habár testőre volt a sáh-nak, — mégis ő is, mint legtöbb tisztársa szereti a cricket-et (angol lapda-játék) és az angol tánczokat. Melkhon chán fejedelem nem dohányzik; gyakran étkezik a szabadban. Szemei feketék és arcz-színe olaj-sárgás, mely szín fájának sajátja.

SZONGOTT KRISTÓF.

Az örmény színházakról.

II.

Az 1861-ik évben több, egymással szövetkezett fiatal ember fáradozásának sikerült Konstantinápoly pérai város részében az úgynevezett „Keleti színház“-at felállítani, mely

csakhamar meglehetősen jelentőségre vergődött, s nem csekély befolyást gyakorolt az örmény színpadi művészet fejlődésére.

Első szakképzett színészünk Ekschián István volt.

Tőle nyerték kiképeztetésüket az első örmény színésznők is, kik közül később bizonyos Árusziák nevű csakugyan híressé is vált.

Leginkább „Amália” szerepében tűnt ki, a Schiller után örményre fordított „Haramiákban.”

1862-ben már egy örmény opera is munkába vétetett, melynek létrehozatalában nem csekély része volt Eránin Gábornak, az „Örmény lant” kiadójának.

Utána tanítványa: Tigrán Csuchádsián tovább folytatta e folyóiratot, sőt ezenkívül 1863-ban még az „Ozmán melodiák”-at is megalapítván, végre „II. Árság” (Arsaces király) című dalművet — operát — irt, melynek tárgya az örmény nemzet történetéből van merítve.

Ezen idő óta napjainkig az örmény színügy Törökországban változatos fejlődést mutat, — melynek kezdetén az ottani színházak repertoire-ja még többnyire csak fordításokból, nevezetesen a Nyugat legismertebb színművei közül örményre átültetett vigjátékok- és drámákból állott, az eredeti színműirodalom csak később fejlődött ki.

Shakespeare, Schiller, Dumas Sándor, Viktor Hugo s többeknek művei örményre fordítottak és színrehozattak.

A drámai művészet iránti érzék azonban a közönség legnagyobb részében csak újabban fejlődött ki.

Jelenleg például a kitűnő tragikus: A d á m j á n a Shakespeare-féle czímszerepekben lelkesedéssel fogadtatik, — míg közepesebb szereplők lanyhán fogadtatnak a közönség részéről.

Igen számosak, habár csak részben értékesek az örményeknek, saját nemzeti történetükből merített drámáik, — melyek habár szigorúbb bírálat mellett sok kívánni valót hagynak is hátra, mégis bizonyos művészi elem rejlik bennük s jellemzik a közönség izlését.

A hazai vigjáték az örményeknél csak akkor kezdett fejledezni, midőn a Nyugat nevezetes drámái már több éven keresztül szerepeltek az örmény színpadok deszkáin, s ott némileg már meghonosodtak.

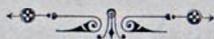
A honi élet typicus és jellemző sajátosságai azonban csak kevésbé lettek kihasználva, s különben is csekély eredményyel.

Sokáig a legjobb eredeti örmény vigjáték gyanánt szerepelt a konstantinápolyi színházban Choren Galf-nak „A la franca“ című színdarabja, melyben a stambuli magasabb örmény köröknek túlhajtott külföldieskedése van ki-tűzve a komikai gúny czéltáblájául...

Egészen más irányban fejlődött az örmény színügy Transkaukaziában, erről azonban más alkalommal fogunk szólni!

(»Armenische Bibliothek«)

DR. SIMAY JÁNOS.

Bérds, Bárujr.

Irta MÁRKOVICH JAKAB.

Bérmájrt Bérds — *ἡρώς* dicső — váltotta fel a Sziunik nemzetségéből. A hiányos adat-töredékek mellett is árnyék utáni kapkodás vádja nélkül állíthatni: hogy az ily jelentőséggel bíró nevek viselőit a történelem a jelesek közé iktatta. Jól tudjuk, hogy az efféle állítások nagy vigyázattal fogadandók; mindazáltal e nevek nem csupán mosolylyal kecsegtetők, hanem élénk színekkel jellemzik s magyarázzák meg a tényeket, melyeket a történelem csak e névkifejezésekben fejtett meg. Szövétneknek azok, melyek segítségével eme rejtvény-teljes sötétségbe ereszkedhetünk. Bérds a nyomasztó viszonyokban, szerény állásának korlátolt munka körében is elég erélyes volt magának tekintélyt szerezni, s a régi súlynak visszaszerzésében az utat egyengetni oly nehézjárású időszakban, midőn nem létezett könnyörület annak irányában, ki nyers erővel nem rendelkezett.

Ezután jött Árpun (*Արքուն*) ettől a kormányt a hosszú életű Pázug (kar, erő) vette át, kit Hoj (*Հոյ*) követett az uralkodásban.

Hoj után jött Huszág (reménylő *Հուսակ*). Valjon ez nem a nemezt önállása tünedező reményének emelkedett-lelkű s a jövőn reménynyel csüggő ápolgatója? Ismét minden alapot nél-

különböző állítások, vagy a legjobb esetben egyszerű gyanítások? Habár e tárgyban vitatáson felül álló érveink nincsenek, még is becsesek ezek; mert a vastag sötétségben bármi csekély fénysugár sem megvetendő.¹⁾ Mindenesetre ők úrkodtak koruk fölött, sőt maguk képezték azt. Tekintve a körülményt, hogy annyi letarolt virág után a várva-várt nap nem sokára a nemzetre viradt, épen Huszág, ki a kelőfélben levő szebb napot várta, lehetett a pusztulás sorvasztó veszedelme ellen az égő remény-csillag, midőn az assyr gyámság idejében az ohajok teljeseése és visszaesése, mint verőfény és borús idő váltakoztak egymással. Utána következett Gájpág (*ḡu jupūl*), erre az athletai személyiség Észgájortit (óriásfi, *Ulu jupūh*).

A tények nemzeti letéteményesei, kik a kebel kitörő örömeivel üdvözlík e korszakot, azt mondják, hogy ez Háík törzséből származott; mert az előbbi nemzetsfők közt voltak olyanok is, kik nem származtak a mondott uralkodóházból Észgájortit fia Bárujr (*ḡu jupūl*) követte, ki megváltást hozott magával.

Bárujr.

(640—600. Kr. e.)

Tisztelet elődeinek, mert azok sem voltak gyengéka kedvezőtlen viszonyok mellett is a fentartásban; de a nemes ősök e sarjadéka által a meghalni nem akaró nemzeti élet a kiállott viszontagságokból szétmarczongolás nélkül kiemelkedvén, újra rég nem látott virágzásnak indult. Ez új életfejlődést jelző korszakot a hazai történetirók a lángoló honszeretet örömtől hevülő szavaival köszöntik, jelesen a tények jobbra fordultán megifjudó derék Chorenei Mózes, kinek ajkain megcsendülő, élénk megindulást keltő minden szó, mely a nehezen akadályozható idegen befolyás lerázójára vonatkozik, hazafi kebelének ékes zománzáttól tündöklík. (Chorenei I. k. 21. fej.)

Megelőzőleg Assyria, a meghasonlott izraelitáknak gyöngeése folytán nagy hadi szerencséével folytatta hódításait, a syr tartományokat járom alatt tartotta, assyr helytartó suhogtatta Babyloniában a vasvesszőt, Media és Armenia

¹⁾ Cantu C. 2 k. 817. l.

évenként nyomasztó hadi sarczot fizettek. A terheltetés azonban elérte a végső határt, úgy szintén a nagy hatalom is elérte netovábbját, az eddig erős tölgyet megdönteni kezdték a viharok, melyekkel előbb nagy büszkén daczolt.

Miután ez időben Assyria leirhatatlan önkénykedéseivel tehetetlenség is párosult, az elégtelenek szabaduló törekvéseivel szemben, tarthatatlanná vált helyzete. Az elnyomottok a vajudas idejét élték, s az általános fölébredés nemsokára villámütésként mozgásba hozta Armeniát is, hol eddig külső nyugalom, mint szilárd jégkéreg borítá a hullámokat, melytől azok most egyszerre felszabadultak. Bárujr a nemzeti mozgalomnak élére állott, melynek magva már a multban, Háikág felszabadító kísérletével vetetett el. A látóhatár Média felől is mindinkább borúlt. — Phraortes méd király 636-ban Kr. e. ugyan kénytelen volt visszavonulni Ninive alól (Herodot I. 102), de halála után fia Cyaxares nem állapodott meg a meddő kezdeményezésnél, hanem a si ker kivívása köré csoportosítá törekvéseit annál is inkább, mivel szövetséget kötött Nebukádnezár atyjával, a chald nemzetiségű babiloni Nabopolássárral és az eddig tartozkodó, de csak jó alkalomra váró Bárujrral. Ez utóbbinak barátságát keresetté tette erős serge, mely az íjat és lándzsát jól tudta kezelni.

Igy a közös nyomor ellen, megtörhetetlen frigyben egymással, megújíták az assyrok ellen a háborút s meg is lábalták az előgördült akadályokat.

Assyriának e korbéli története vitapont nemcsak az örmény-, hanem a görög történetirók között is; az újabb történeti források előadása is sokban eltér a szentírás adataitól. Diodor, Ctesiás-t követve, egészen más neveket és tényeket hoz fel; Chorenei szerint is Arbaces méd satrapa Bárujrral (Páror) és a babiloniakkal egyesülten lázadt föl Sardanapal ellen, kit Syncellus, s maga Chorenei Thonus Concolerus-nak is nevez; — megvallja azonban, hogy ha mások másképen adják elő a dolgot, annak oka az a sajnos — általa is gondatlanságnak tulajdonított s azért keményen meg is rótt — körülmény, hogy a honi források erről nem szólnak, s ezek hiányában adatait különféle, syr, chald és perzsa forrásokból merítette.¹⁾

¹⁾ Efrem Cshákèdsián. Orm. tört. 16 lap.

Az eltérésekre s a Diodor által előszámlált királyokra vonatkozólag igen helyesen kérde Cantu Caesar: „Már most ezek közül melyik érdemel hitelt, pusztá mesének tartasuk-e mindezen királyokat?... Vagy azt hidjük-e, mikép Diodor egy más dynastiát zavart össze, ugyanezen keleti vidékeken”

Ily szöges ellentétben álló előadásoknak csakugyan más magyarázata nem lehet, mint hogy két, régi és újabb-assyr birodalom létezett, különböző dynastia alatt, melyet az írók egymással összezavartak. — Előadásunkat igazolja Herodot is, ki szintén Cyaxarest, mint a szövetség főtényezőjét mondja az assyr birodalom felforgatójának, mely író előadását Oshákédsián is elfogadja. — Annyi, Chorenei bizonyítéka szerint is mindenesetre ténynek vehető, hogy a médek, babyloniak és az örmények ez időtájt közösen döntöttek meg egy assyriai birodalmat, melynek királya Chorenei szerint Sardanapal, Eusebius szerint azonban Szárak. Ez utóbbi előadása úgy az időszámítást, de más körülményeket is, jelesen más íróknak egyeztethető előadását véve tekintetbe, elfogadhatóbbnak látszik.¹⁾ Szárak az utolsó assyr király, e kedvére dőzsölő kéjelmű számára mindenik meghódított tartománynak felváltva kellett egy évre testőrsereget szolgáltatni.

Míg ezek irányában az asszonyias király önkénykedett, ninivei várakában szívéen és pénzszekevényein uralkodó nők lábainál simára borotvált állával heverve, s velők gypjút fonva, észre sem vette a bűn arcátlan zsibaja közt, hogy alatta a boszúval oly könnyen szövetkező gyűlöletnek méregfüve fakad. Midőn a felkelők 400.000 harcosból álló hadserege porhadó birodalmának végső támaszát, Ninivét is megrázta a fejfel falnak menő kény-úr kelletlen helyzetéből kijutni nem tudván, létét nejei s kincseivel együtt 606-ban Kr. e a lángok martalékául dobta. A királyi vár hamújából sok mázsa olvasztott arany és ezüst jutott a szövetségesek birtokába. Cyaxares Ninivét majdnem három évi ostrom után birtokába vevén, az assyr birodalomnak végét vetett.²⁾

¹⁾ Lenormant, Tom. II. p. 127.

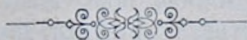
²⁾ Jerem. 25. 17. — Tob. 14, 15. — Nahum II. és III. r. — Herodot. I. 103.

A bűn átkot és ostort szokott fonni. Duncker (Ókor tört. 639 l.) kétségbe vonja Páror (Bárujr) közreműködését Ninive megbuktatásában; mert állítólag Armenia már a lydiai háború előtt is méd uralom alatt állott. Azonban biztos és meggyőző alapon nyugvó érveknek hódolva, a szövetséges közreműködést nem lehet a mesék országába utasítani; ez állítást igazolja azon kétségbe nem vonható körülmény, hogy Armenia Ninive bukásáig épen nem méd, hanem assyr fennhatóság alatt állott, s csak annak elestével nyerte vissza önállóságát.

Fölhajnalott tehát a nemzet ohajtásának dicső ünnepe s Bárujr, ki idáig Háiktól kezdve elődeivel együtt, mint a nemzet feje csak vezérkedett, királyi czímet vett fel, s miután a hatszáz éves láncznak, mely az ország sorsát Assyriához kötve tartotta, utolsó szeme is széttörött, a saját ügye fejlesztésének visszaadott haza nyomorainak enyhítésén elmélkedik, s a czélt mely Kárdosznak kezéből elesett, izzadság és vér árán ingatlan kézzel felkarolván, sokirányú törekvéseiben munka erejét arra összpontosította, hogy a bajokat orvosolva, a jólétet növelje, a nehéz harcz alatt lankadni indult erőket élénkítse, mi által az annyi nyomorral sújtott államéletet megújította. A szabadságharcz e tiszteletre méltó alakja, e gonoszkodó korban a hatalmasan felkorbácsolt szenvedélyek, terjeszkedési vágy és kincs-szomj kötelekeitől menten, szabad hazát látva hunyta be szemét. Országá, e senkitől sem zaklatott, jól rendezett örökség fia, Hêrácsbeáh-ra (*szpuzhu*) szállott.

Nem szabad megfigyeletlenül hagyni ama ritka nyelvészeti jelenséget, hogy tekintve az assyr uralomnak az ország felett csaknem összefüggő hullámain, még sem vált az nyomasztó teherré a honi nyelvre nézve. Igaz ugyan, hogy azt fejlődésében akadályozta, de magába olvasztani képtelen volt; csaknem érintetlenül hagyta néhány syr szó kivételével, mely az örmény nyelvhez átidomult. Oka az össze nem oladásnak az is lehet, hogy az örmény nemzet nem tartozik a semita fajhoz; az örmények használták ugyan a közéletben az assyr nyelvet is, de inkább az assyr betűt a honi hangok jelölésére. Ninive megelégedett — így tett a török is a dunai tartományokban — csak azzal, hogy Armenia az ő fennha-

tóságát elismerte s hadjárataiban haddal segítette, nemzeti fejedelmeit ellenben meghagyta, nyelvét, szokásait nem bántotta. (Lukácsi, Magy. őselei 11. l.)

Tükördarabok a honi örmények viszonyairól és jelleméről.

Irta ÁVEDIK LUKÁCS.

Apafi fejedelem szép kiváltságokkal támogatta az örményeket, kik mindjárt beköltözésök után nagy szorgalommal láttak hozzá a kereskedés és ipar-üzéshez. Az Erdélybe letelepült örmények kezdetben Gyergyó-Szt-Miklós, Besztercze, Csik-Somlyó, Petele, Görgény- Szt-Imre, Kanta, Szépvíz Erzsébetváros és Szamosujvár községekben nyitották meg kereskedési üzletöket, honnan nemsokára Erdély más részeibe is elágaztak; mindazonáltal megvolt az összetartó kapocs, mely az elszéledteket egy testté forrasztá. Volt az örmény „Companiának egy főbirája“, ki Ebesfalván lakott, s ez intézte el az örmények peres ügyeit, s így habár szétoszolva, de egy közös fő által egymással egybekötve maradtak mindaddig, míg a népesedés, de különösen a forgalom hiánya távolabbi vidékekre is elvezette. 3000 család lépett Erdély békés nyugalmat adó földjére, s már a múlt században csak Erzsébetvárosnak 3000 lelket meghaladó örmény népessége volt. Az örmények, mivel a kereskedés és ipar után éltek, kiköltöztek Erdély minden életképes tájaira, a határszélre s minden nevezetesebb városba, sőt még a testvér-haza, Magyarország Királyhágón túli téereire, mint Máramaros, Szatmár, Torontál, Arad, Csanád, Ugocsa, Szilágy megyékbe, mindenütt magokkal vivén a kereskedői szellemet, úgy, hogy e század elején a kereskedés általában az örmények kezében volt. . . .

Ez elbeszélésből is kitűnik, hogy az örmény keleti testvéreihez vonzódik, s azért őszinte rokonszenvvel viseltetik a magyar iránt, kivel annyira assimilálódott, hogy szokásait, mondhatni természetét is magára öltötte; azért a régi örmény szokásokból vajmi kevés maradt fenn, s azokat

is inkább a hagyomány örökíti meg; azonban az örmények házassága, patriarchalis élete, egyszerűsége most is egyik jellemvonása. Szerények, barátságosak és békeszeretők; önmaguk közt csak is atyafit ismernek, az idegeneket nagyon becsülik; valódi irgalmas szívűek, úgy hogy köztük földhöz ragadt koldust nem találhatni.

Vallásra nézve általában a róm. kath. egyház hivei, de Erdély négy örmény községében: Szamosújvárt, Erzsébetváros, Gyergyó-Szt-Miklóson és Szépvízen az ó-örmény nyelv az istenitisztelet nyelve. Az örmény szt. mise a negyedik században élt Nagy Szt. Nerses patriarchának műve, ki azt aranyszájú Szt. János lyturgiája szerint fordította az örmény nyelvre, különben egy közbeeső toldalékkal hosszabb is, mint a latin mise. Megvan benne az első keresztények Trisagium dicsénete: „Szt. Isten, szt. erős, szt. és halhatatlan, irgalmaz nekünk.“ Mindkét evangéliumot megelőzi a görög *Ὁρθοί* szóból alakított felszólítás: Orthi! (*orði*, álljatok fel), valamint minden fontos szent cselekményt megelőz a görög *προσχωμεν* igéből lett: Broszchume! (figyeljünk!)* Karácsony-, húsvét és pünkösöd másod napján a keleti, legalább $\frac{5}{4}$ óráig tartó, minden zene és orgona nélkül, csakis ének kísérettel mondott szt. mise szokott tartatni. Ebben sok van fentartva az első keresztény istenitisztelet szertartásaiból. Maig is énekelik az említett ünnepeken, a mit a régi kereszténykorban gyakorlatilag is érvényesítettek: „a hittanulók, kétkedők, vezeklők, tisztátalanok távozzanak az isteni titok elől“. „A kapukat tartsátok zárva nagy figyelemmel“; ekkor küldetnek ki, a kik a hajdani egyházi törvények szerint az isteni titokban nem részesülhettek. Ekkor bezárták a kapukat, hogy a pogányok vagy oda nem tartozók ne háborgathassák az istenitiszteletet. E szt. misében előfordul a hajdani keresztényeknél szokásos béke-csók is, azért a lelkész a néphez fordulva így szól: „Üdvözljétek egymást szt. csókkal és a kik nem vagytok alkalmasak részesülni az isteni szentségben, álljatok az ajtó mellé és imádkozatok.“ Mire a nép felállva, énekszóval ad hálát a mindenhatónak a nagy kegyelemért. Különben a szt. misének ugyanazon fő-

*) *οἰνοῦμεν*, attendamus, örményül *νῆλφν ηἵψ, ἡἵρ ἡω γῆγλῆ*.

részei vannak, mint a többi kath. egyházaknál használt szt. miséknek.

Nyelvezete az örmény irodalom arany korát mutatja. Az erdélyi négy örmény egyházban az isteniszolgálat rendje, a nyelv, egyes szertartások és a délutáni istenitisztelés kivételével, azonos a latin szertartással. Az örmény lelkész a keresztség után a bérnialást is feladja a megkeresztelt kisdednek. Vecsernyekor a szt. atyák olvasmányait sajiáságos keleti dallammal kíséri. A nagyheti gyászvecsernyét nagycsütörtökön este 3 óráig tartó zsolosmával végzi. Miatyánkja az, mit a kereszténység első századaiban használtak; vége ez: „Mert tied a hatalom, tisztelet és dicsőség mindörökké.“

Az örmény nép múltja, valamint jövője is vallásához van csatolva; azért nem politikai, hanem vallási menekültnek nevezi a történelem. Jövője szintén csak vallása által biztosított; mert a világ népe előtt mindig hiterkölcse miatt becsültetett, s ha vallásosságát elveszti, utolsó nemzeti kincsét is elvesztette, s nem lesz meg többé az a jellemvonás, mi az örmény népnek ősi characteristiconja; elvesz a többi nagy nemzetek testületéből, mint sok létezett, de ma nem létező népek igazolják. A szeretet és ragaszkodás vallásuk iránt alkotó meg irodalmukat és költé fel a szellemi munkásság napját; hitvédiratok keletkeztek a pogányság ellen, a kereszténység mellett; a durva erkölcsök, melyek a keleti pogány népekkeli viszályok következtében fejlődtek, lassanként szelidülni kezdenek, s különösen ma az európai örmények a polgári és vallási erények minden szép tulajdonát birják magukban.

Az örmény nyelv, mely egyike a légrégebbi mívelt nyelveknek, s miként a tudós Le Brun és Vilotte atyák állítják, az özönviz után megújult világgal egykorú. Már a Krisztus előtti 2 századból vannak egyes irodalmi emlékeik, sőt az ugynevezett „Kholtáni“ népdalok, melyek a hős Váhágén herculesi tetteit dicsérték, ki Darius Histaspes uralma alól szabadította fel egy kis időre Örményországot, korra nézve a Krisztus előtti V. századnál beljebb esnek. Előnye az örmény nyelvnek a szóbőség; mert a mit a latin vagy görög nyelven egy szóval fejeznük ki, azt az örmény különféle ro-

kon hanggal tudja visszaadni. Gazdag különösen hit- és erkölcsstani, ipar és kereskedelmi műszavakban, a mik egy-szersmind e nép jellemét is kifejezik. Az örmény nyelv jellemvonása, hogy más nyelvet anyául nem ismer, mint önma-gát, melyből kifejedt. E nyelv tulajdona a művészi alkat. Alig ismerünk nyelvet, mely képletekben, hasonlatokban dú-sabb volna, mint az örmény. Sajátságai közé tartozik az ösz-szetett szavak bősége, úgy, hogy a mely fogalmat más nyelv körülírva fejez ki, az örmény nyelvben egy szó annak vilá-gos meghatározására elégséges. Az irodalom aranykorát a keresztény hit beoltásai folytán az V. században élte. Első terméke maig is a fordítások királynéjának nevezett örmény „biblia“. Irodalma inkább a vallásos irány felé hajol. Mint-egy 40 történése van. Leghíresebbek azonban ezek közül az V. században élt „Khorenei“ Mózes és az egy pár év-tizeddel későbbben élt Eghise püspök. Újabb időkben a bécsi és velencei mechtárista szerzetek vívtak ki nagy ne-vet munkásságuk által az örmény irodalomban.

Az örmény ember külsejére nézve szép és ildomos ter-metű, melle és válla széles, haja holló-fekete, sas orral és fekete szemmel. Fogazata a keleti typust tükrözi visz-sza, a mennyiben gyöngysorozatú az, szép fehér színű és erős. Arczbőrüket a nagyon is barna szín jellemzi. A férfiak üzleti foglalatosságuknál fogva, minthogy mindig járnak-kel-nek, barna piros ábrázatúak, míg a hölgyek fehér színűek. Az örmény heves véralkatú, ez tükröződik át járásában, tag-lejtése-, beszédében és minden mozdulatában. Kereskedelmi szel-lemeből kifolyólag nyereszkeskedni szeret; általában véve inkább csendes természetű, komoly, kevés beszédű, magába zárkozott az öregeket és idegeneket tiszteli, feleségét nagyra becsüli. Más népektől kereskedelmi ösztöne, ritka alkalmazkodó ügyes-sége által különbözteti meg magát. Csaknem hihetetlen köny-nyűséggel sajátítja el azon népek nyelvét, szokását és min-den intézményét, a melyek közt élni sorsa juttatta. Tud ő itt Erdélyben a székely emberrel hibátlanul magyarul, az oláh-val oláhul, a szászszal pedig tisztán szász kiejtéssel beszélni. Nem kerüli ki az ő figyelmét semmi olyas nyers termék, a melyen gondolata szerint nyerhet valamit. Megvásárolja a székelytől deszkáját, gerendáját, léceit; a szásztól és oláh-

tól pedig a gyapjút, báránybőrt összeszedvegetvén meggyűjtögeti, és nagyban kereskedik vele. E czélból nem mulasztja el az örmény elmenni a közeli városokba, vagy pedig saját városában egész naphosszant pipafüst mellett a piacon járkálni és figyelemmel kísérni a termények állását. De nem barátja e nép a földművelésnek, még saját földjét is idegennel dolgoztatja; egész tevékenysége csak az adás-vevésben culminal; gondos öltözetére, konyhájára, meg hogy háza hámbára ellátva legyen a szükségesekkel. Az örmény egyáltalában a jól-élés embere, innen van, hogy talán egy nemzet konyhája sem oly izletes, mint az örményé.

Otthon a családnál patriarchalisan megy minden, az apa a hangadó, az anyának csak a ház belső dolgai körül van szorgoskodása. Gyermekait a legnagyobb függésben és engedelmisségben neveli, megadja nekik a szükséges nevelést, s ebben a tekintetben nem kiméli az áldozatot.

Nagyobb bennök a játszi vidorság, fesztelen modor, képzelmi gazdagság és a régi egyszerűség, mint a nyugoti népeknél. Még maradt e népben valami a keleti vendégszeretetből. Szállást és avval járó kosztot bármely idegennek is ad, ki hajlékát egy pár napi megpihenés végett felkeresi. Nem kiméli tőle ilyenkor konyháját, jó borát, nem a barátságos és jó szót. Saját felekezete egyes tagjait csakis mint atyafiait szólítja meg és úgy bánik velők, mint atyafiaival.

Az ismerős és rokon családok szép belső barátságban élnek, felváltva vendégei egyik a másikának; a sátoros ünnepeken, mikor is az egész nemzetség összegyűlvén fesztelenül töltik az időt. Nem tud az örmény asszony disznótort ülni, újsütött kenyeret megszegni, valami tavaszi újsághoz hozzányulni, sem valami ritka eledelneműt elkölteni a nélkül, hogy ne részeltetné abból ismerősét is.

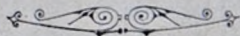
Szép észbeli tehetséggel, társadalmi finom modorral s életrevalósággal van e nép megáldva. Az örmény fiú, ha módja van benne és tanulhat, iskoláiban mindenütt az elsők közt tündököl. Nagy e népben a válalkozási szellem.

A tudós Jakab Elek igen szépen festi az örmények jellemét, midőn kiemeli ezeknek hazafias szellemét, mely

nem egy tábornokot adott a hazának a 48-iki önvédelmi harezban, és az absolutismus járma alatt a magyar érzelem elfojtása végett intézett törekvésekkel szemben az örménység határozottan síkra szállt.

E nép tudott egyesülni érzelemben keleti testvéreivel, egyesülni a legfőbb érdekekben: a hazaszeretetben, mint a székely és kun nép, sőt nyelvét is, őszinte vonzalma jeléül örömmel tanulta meg s ma tiszta csengéssel beszéli azt.

Az örmények hazafiságuk, bőkezűségük, szorgalmuk, jóindulatuk által a magyar államnak mindig előnyére voltak oly polgárokat neveltek, kik becsülést, tiszteletet vívtak ki a magyar névnek; azért becsülés és tisztelet illeti meg őket, elismerés az állam részéről, melylyel csak jót tettek a múltban; de a jelen nemzedék is szívesen meghozza az áldozat oltáira — valahányszor a haza jóléte kívánná — anyagi vagy szellemi tehetségeit.

Az örmény nemzet ős vallása.

IRTA: G. I. G. m.

III.

(BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.)

Azt hiszem, elősoroltam azon nyolcz kultust, melyekről Agathangelos történelmében oly homályosan tesz említést.¹⁾

A görög mintára készült örmény mythologia, mint már említém, különösen az Arsacida-házi királyok alatt lett általánossá; midőn t. i. Nagy Tigránes és Mithridates országfoglalásaik közben, Kis-Ázsiából és Görögországból Armeniába hozatták a mondott helyeken divó fő-istenségeket.

Az istenitiszteletben legbuzgóbb királyok, mint: Eruand, Artaxes, Valarsaces, egymással versenyeztek abban, hogy ezen istenségeket székvárosaikban elhelyezzék, azoknak tisz-

¹⁾ Agathangelos CXIV. fej 603 lap. V. ő. »Armenia« 40. és 119 l.

teletére szebbnél-szebb városokat szenteljenek és oltárokat állítsanak.¹⁾

Bizonyára az Arsacida-dynastia alatt vették át az örmények a bág (բագ pák) szót is, melyről Agathangelos azt állítja, hogy az a párthus nyelv sajátja;²⁾ ez a szó a régi örmény dig (դիւ, tikh=isten) szóval azonos. Ezen bág szóból képződtek — mint világosan látszik — később a bág-in (բագին, oltár) bág-áván (բագաւան áldozóhely), bágarán (բագարան szentély).

Ugy tetszik, hogy ennek a bág szónak örmény formája a váh (վահ), mely több névben előfordul, mint: Váh-ágen, Váh-uni, Váh-án; és egy-két tulajdonnévben, mint p. Váhrám, Váhrids.

Valamint a váh a keleti (árja) nyelvek bag szavával egyértelmű, úgy valószínű, hogy a dig szónak jelentése azonos a nyugati (görög, latin) nyelvek θεός és deus szavaival. Itt azonban megjegyzem, hogy a kereszténység idejéhez tartozó örmény irodalom a dig elnevezést csak is a pogány istenekre vonatkozólag használja.

Az örmény nemzet a régi időkben hitt a szellemekben; erről világosan tanuskodik egy külső bizonyíték: a jóslás, mely Örményországban nagyon szokásos volt. A jóslás emléket már az ősi platánok hagyományában is feltaláljuk. A platánok szent helye — mint már említettük — Armávir városa volt, hol a levelek különféle mozgásaiból jósoltak, az az jövődőt mondtak.³⁾

A szellem vagy lélek sok nyelvben egyenlő értelmű a szelölével, a széllel. A szellem és szellő fogalmat — mondja Eznik I. k. XXIII. fej. — a zsidó, a görög és a syrus nyelvben ugyanazon szó fejezi ki; és ha jól megvizsgáljuk — folytatja tovább — úgy találjuk, hogy még az örményben is. Arról, kit más üldöz, azt szoktuk mondani: զեւոսդի կըմնաւ, զեւոսդի աւնում. Nem engedte, hogy lelket kapjon; nem engedte, hogy lélekzetet vegyen. Az már bizonyos, hogy itt a levegőről, melyet beszívunk, van szó.*) Nemcsak más nemzetek, hanem még a választott nép történelme is elég példát szolgáltat, melyekből az látszik, hogy

²⁾ Chorenei M. II. könyv. XL. XLIX. és LXVI. fej.

³⁾ Agathang. CXVI. f. 608 l. és CX. f. 590 l.

^{*)} Chorenei M. I k. 20 fej.

^{*)} V. ö. Lélek, lélekzés, szél, szellő, szellet, szellem.

a régiek a levegőnek mozgását a szellem hatásának tulajdonították. Jehova lágy szellő (levegő) által ismerteti magát Illésnek.¹⁾ Az „apostolok cselekedetei“-ben a Szentlélek szél alakjában közeledett.²⁾ — Ezért nagyon természetes volt, hogy valamint Epirus lakói (pelasgok, görögök) Dodona tölgyfa leveleinek mozgásából jósoltak, úgy az ősi örmények is az „ármáviri“ plátánfák levelei mozgásának, — mint valami szellemnek — jövőmondó erőt tulajdonítottak.

Bizonyos, hogy a régi örmények vallási kultusa mindig felszentelt valakit az „ármáviri“ platánoknak; de annak nyomára, hogy mikép ment véghez ez a felszentelés, a történelemben rá nem találunk.

Úgy látszik, hogy ezenkívül még varázslások is voltak használatban az örményeknél. — Mándákuni János örmény patriarcha (élt a VII. században) és egy más majdnem ugyanazon időből való örmény hittudor — miután elpanaszolják, hogy egész Örményország tele van babonassággal és jóslókkal, .. hogy az Istent, teremtőjüket az örmények elhagyták és a bűvészekhez (bűbajos, jövődőlő զիւթ), igézőkhez (յուռնիթ), jóslókhoz (թուխիւ) és szekrényekhez (սարսարան) folyamodtak, a bűvölet különféle nemeiről tesznek említést.

A varázslat legszokásosabb nemei ezek voltak: bűvészet (թուլչութիւն), szemjóslat (սարսարանութիւն jóslás, elszort buza vagy más gabona szemek mozgásából), madárjóslat (սարսարանութիւն), szitajóslat (սարսարանութիւն a szitára vagy a rostára ütöttek és a származott hangokból mondtak jövődőt), golyójóslat (թուխ յարանութիւն), ördög-jóslat (զիւսարանութիւն, a rossz szellemhez különféle kérdéseket tettek) stb.

Az említett író előadván a megbabonázás módját, azután így szól: „A fenebűvész a földbe bújva babonáz, ásitozik, balra jósol és jobbra pökdös, ... hívja a gonosz szellemet a sóba, a vasba, a vízbe, a szalagba, az olajba, az árpába, az üvegdarabokba és az ember hajába.

¹⁾ Királyok III. könyve, XIX. rész, 12. v.

²⁾ Apost. csel. II. fej. 2. v.

A jóslás általában mint valami mesterség volt elismerve; voltak hivatalos jóslók, de sokan azt magánylag is tanulták. A jóslókat jövendőmondóknak tartották. Azért a fennebbi író, miután elmondja, hogy a jóslók a jövőt soha se tudják, így folytatja: „De erre azt fogod felelni, hogy a mit a jósók mondanak, az úgy meg is történik. — Ne csalódjál; nem azért történik meg valami, mivel a jósló mondotta; mert, ha el sem mentél volna a bűvészhez, az ugyanazon időben, épen úgy megtörtént volna... Legtöbbször előfordul az az eset, hogy a dolog nem történik meg a jós mondata szerint;... ekkor az emberek ezeket szépen elhalgatják, de ha vagy egyszer — úgy vaktában — valami megtörtént, azt magasztalják és mindenkinek elbeszélik.“

A jóslók a fájdalmak orvoslóinak is tartattak. „Ha azt mondog — tartja a közbeszéd, — hogy a jósló orvos, akkor én azt felelem: Az orvosnak dolga, hogy égessen, vágjon, vért ereszszen és a betegség szerint orvosságot adjon, nem pedig az, hogy bővöljen, ördögös beszédeknek fecsegjen, a sőt, a szemet, a fonalat megvörösítse, vagy az üveg darabot megvarázsolja... a hal- és másféle csontokat és bűv-ereklyéket (amulet) az emberek kezére vagy a szemére kösse és nyakába akaszsa.“ — Az említett író más helyütt még azt is mondja: „Ha az embernek csontja törik el, vagy húsnövése van, vagy valami fájdalom és hirtelen betegség érte utól, azonnal bűvészt hoznak a házhoz, hogy ezt babonázza meg“

Az idézett író szerint még másféle babonásokok is léteztek az örményeknél: t. i. a napjóslat (*napjóslat*) és a holdjóslat (*holdjóslat*). Ártalmas vagy rossznak tartották például a szombatot vagy a szerdát vagy némely hólnapot. „Miért folyamodol — mondja a beszéd — a napjósalthoz vagy a holdjósalthoz? Miért ártalmas a szombat vagy a szereda? Azt gondolod, hogy ezen napok rontják el szénádat, szőlőtődet, gabonavetétedet? A hold nem ártalmas, de te még sem akarsz azokon a napokon dolgozni? Az örmények hittek még a szerencse- (*szerencse*) és a sorsban is (*sorsban*).

E babonásokok, melyek a pogányságnak voltak maradványai, még a kereszténység korában is hosszasb ideig fenn-tartották magukat.

A régi örmények nemcsak a szellemekben és azoknak jó és rossz hatásában hittek, hanem még azt is tartották, hogy a szellemek az embernek megjelennek ember, vad-állat, vagy szörnyeteg alakjában. Az örmény nyelvben sok olyan szó van, melyekkel akkor éltek, midőn észrémekeket (chimaera) akartak kifejezni, mint p. husgábárig vagy bárig, *յուշգաւարիկ* (tengeri nymfa, *Σειον*, siren); báj *պայ* (tündér); dzováczhul *ծովացիւ* (tengeri bika); árález, *արաւէլ* (vampyr); néhány *նահաթ* (draco aquatilis, piscis homines comedens, furia), sáhábéd vájrác, *շահապետ վայրայ* (erdei nymfa) sat. — Eznik, midőn az örmények babonás hitét említi, egyszersmind igyekszik azt megczáfolni. „Azt mondják, hogy a tengeri bika a tehéntől ered, a tündér részben az embertől és a vampyr a kutyától származik. Olyan, minek teste van, testnélkülit vagy láthatatlant nem hozhat létre, ép úgy mint a láthatatlantól testes lény soha sem származott. A tündér nincs az embertől, ha csakúgyan látható teremtmény. A tengeri bika sincs a tehéntől, hogy ha a tengerben tartózkodik. A kutyától nem származhatik a vampyr, hogy ha ez láthatatlan hatalommal bír; ugyanis azt tartják, hogy a vampyr-nyalástól a csatatéren kapott seb meggyógyul és az elesett vitéz feltámad. — Hanem az efféle emberek még vitatkoznak is és a mit szóval mondanak, azt ténnyel is akarják bebizonyítani. Falunkban — mondják — egy tengeri bika tehenet ellett, bőgését is halljuk minden nap. Egy másik azt mondja, a tündért én saját szemeimmel láttam. Talán valaki még azt is mondja, hogy még vampyrt is látott? Ha a régi időkben a vampyrok a sebesülteket nyalták és így meggyógyították és feltámasztották, miért nem nyalják és támasztják fel azokat most is? Valjon nincsenek napjainkban is haborúk és nincsenek a csatatéren maradt sebesültek? Lehet, erre azt felelik, hogy azok hősek voltak, *դիցազունք էին*“¹⁾ — Hogy a vampyrban való hit meg volt az örményeknél a kereszténység idejében is, eléggé bizonyítja a történelem. Byzanti Faustus, Musegh főhadvezér esetét, kit Varázdát, Pápnak utódja meggyilkoltatott, ekkép adja elő: Mikor Musegh főhadvezérnek holt testét haza vitték, családja semmiképen sem akarta elhinni, hogy az halva van;

¹⁾ Eznik I. k. XXIV. és XXV. 99—100.

pedig látták, hogy feje el van választva a testtől... és így okoskodtak: Ez annyi csatában vett részt és soha még egy sebet sem kapott, ötet nyíl még nem találta; soha másnak fegyvere ötet meg nem szurta, azért várták, hogy ébredjen fel; fejét a nyakához varrták és felvitték egy toronyba és ott így szólottak: „Mivel vitéz ember volt, eljönnek a vampyrok és feltámasztják.“ Őrt állottak tehát és várták, hogy ébredjen fel, de kívánságuk nem teljesült... és a test feloszlásnak indult; akkor levették azt a toronyból, megsiratták és szokás szerint eltemették.¹⁾

A boszúistennők- (furia), a sárkányokról és az erdei nymfákról következőkép nyilatkozik Eznik: „Nincs teremtmény, mely különféle alakokat felvenni képes legyen; legalább ezt híresztelik a sárkányokról és boszúistennőkről. A sárkányokról különféle babonás véleményt tápláltak az örmények, például azt, hogy a szántóföldekről a buzát ellopják és elviszik; hogy vadászni járnak (emberekre) és hogy palotájuk van, a hol elrejtve tartják a trónörökösöket. De folytatja, az említett író: „A föld termékeit nem a sárkányok hordják el, mert nekik lovaik nincsenek, hogy azokkal a gyűjtött gabonát a csürekbe vigyék; ezek vadászatot sem rendeznek; palotájuk sincs és senkit a királyi családból vagy a hősök közül nem raboltak el, tehát lelánczolva muguknál nem tartanak senkit; a gonosz lelkek ugyan több pogány örményt megcsaltak, midőn azt hitettek el velők, hogy egy Ártávázd nevű királyfít a rossz szellemek elzártak; azt is mondották, hogy ez még most is életben van és ha kiszabadul, a világ ura lesz“²⁾.

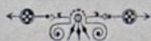
Chorenei M. megerősíti Ezniknek állítását, midőn elmondja, hogy a banyák hitelt adtak a mesének, mely azt tartja, hogy egy föld-alatti üregben van vas lánczokkal megkötözve Ártávázd; e lánczokat két kutya folytonosan rágja, hogy Ártávázd kimeneküljen és véget vessen a világnak; de ez meg nem történik, mert a kovácsok által előidézett hangoktól, (ülő-vas) a lánczok megerősödnek. Ezért a kovácsok közül sokan, — mondja Chorenei — hitelt adva a mesének, vásár-

¹⁾ Faustus Byzant.

²⁾ Eznik I. k. XXV. 105.

naponként háromszor, négyszer is ráűtnek az ülőkre, hogy Ártávázd lánczai erősödjének meg.¹⁾

A zend vallás és a pogányság nagyon különböznek egymástól... Örményországban mind a kettőnek nyomait feltaláljuk. Nekem úgy tetszik, hogy az első volt a keleti örmények (Keleti-Örményország) ős vallása, míg a nyugati részben a pogányság volt jobban elterjedve. Ez abból is látható, mert a pogány istenitisztelet nevezetes helyei, mint: Eriza, Ástisát stb. a nyugati részben voltak; ellenben egyetlen-egy pogány kultus-hely sincs említve, mely a keleti tartományokban feküdt volna.

Örmény közmondások.

ÁBGÁR HOHÁNESZIÁN után fordította Dr. GOPCSA LÁSZLÓ.

II.

Ha a gazdag kigyót eszik, azt mondják: ez gyógyszer; de ha a szegény teszi ezt, azt mondják: éhes.

Jobb elveszteni a szemet, mint a hirnevet.

A mit a szél hoz, azt majd el is viszi az.

A míg a kövér megsoványodik, a sovány elhal.

A csibe már a tojásban, a gyermek a bölcsőben mutatkozik.

Az, mit a gyermek szerez, öregségében támasza lesz.

A víz útját megtalálja.

Annak, ki az igazságot mondja, egyik lábát kengyelvasban kell tartania.

Minél több követ dobsz a kutya után, annál többet ugat.

Nem érdekli a vakot az, hogy a gyertya megdrágul.

Köthetsz barátságot a kutyával, de a botot ne ejtsd ki kezedből.

Az elmúlt napot nem lehet más nappal összehasonlítani.

¹⁾ Chorenci, I k. 30 fejt.

Egyik szereti a rozsát, másik a violát.

A tűz a télnek rózsája.

Lakodalomba ment az ostoba és így szólott: jobb itt, mint otthon.

Csak a megszakállasodott ember nevetheti ki a tejszört (fiatalt).

Senki sem tudja, valjon tart-e reggelig gyertyája.

Ha ízletes a kenyér mindegy: akár zsidó, akár török sütötte is azt.

A míg Zsuzsánna felciczomázta magát — a templomból kijöttek.

A fa így szólott a fejszéhez: le nem vághatnál, ha nyeled nem volna belőlem.

Egy, képes ezernek is megrontani jó hírnevét.

Ugy forgasd, hogy se a nyárs, se a pecsenye el ne égjen.

A disznó mondá: mióta malaczaim megszaporodtak, sehol sem találok többé tiszta ivóvizet.

A milyen hangon beszélsz, olyan hangot fogsz hallani.

Hallották, hogy Áli*) meghalt, de nem tudták, hogy melyik halt meg.

A nagyatya evett éretlen szőlőt és az unoka fogai vástak el.

Akkor menj haza, mikor terítik az asztalt és a templomba, mikor a nép oszlani kezd.

Otthon ördög, künn pap.

Kivánj szomszédodnak egy tehenet, hogy Isten neked kettőt adjon.

Szegény és büszke.

Míg nem sir a gyermek, anyja nem szoptatja meg.

A vaknak nincs főbb kívánsága, mint: két szemmel birni.

Egyik tolvaj meglopta a másikat, és az Isten az égből azon csodálkozott.

A ki kéreget: szemtelen, de a ki neki nem ad, az még szemtelenebb.

A rossz kutya sem maga nem eszik, sem nem adja az ennivalót másoknak.

A feketét és fehért csak a fürdőben lehet megkülönböztetni.

*) Ali arab szó, jelentése: felséges (czim).

Ha akkor hagysz fel a játékkal, midőn már félvagyonodat elvesztetted: nyereséged van.

Ne beszélj oly esztelenül, — mert ime a számár kiált az istállóban.

Leszállott a lóról és felült a számárra.

Az atya gazdagsága moly a fia számára.

Szívem nem asztalterítő, melyet mindenüvé kiteríteni lehetne.

Vedd elő a botot és a tolvaj (körmös) kutya azt megérte.

A banka bűdöslik, de ő azt hiszi, hogy fészke szagos.

Mit tud a számár a mandoláról.

A királynak méltónak kell lennie a koronára.

Ha valahova be akarsz menni, előbb gondold meg, hogy mikép fogsz onnan kijönni.

Addig nyujtózkodj, meddig a takaró ér.

A ki először beszél, nem tudja, hogy a másik mit fog neki felelni.

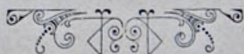
Ne adj egyet, mert különben az kettőt kíván.

A világ kövér fark és az ember: kés.

A számár rugdolózásától ne érezd magadat találva.

Midőn a farkasnak a levelet felolvasták, azt mondá: csináljatok hamar, mert különben elszalad a juh.

Ő magának alszik és másnak álmodik.

Éhség Ciliciában (Kis-Örményország).

Elelem hiánya miatt az állatok egymásután pusztulnak el. Egy bivalbőrért, mely ezelőtt 50—60 ghurust ért, most 20 ghurust adnak (2 frt.) — Igen szomorú képet mutat most Cilicia; e tartomány, mely egykor az ó-világ paradicsoma (termőföldje) volt, most egészen szegénység- és nyomorúságba esett.

A nagy folyók, melyeken régen hajókázás történt, anynyira lepadtak, hogy lóval sőt lábbal is átgázolhatók. Azon helységekben, melyek eddig vízben bővelkedtek, most alig

lehet ivó-vizet találni; a Taurus hegység felső részei, melyek évenként e tájban (junius 20.) hóval voltak fődve, — a jelen évben kopárák.

A múlt évben Ádáná-ban 250.000 lakos volt, ezekből az éhség félelme elriasztott 50.000-et, kik vagy más tájakra menekültek, vagy az úton haltak el. — A Taurus felső és középső részein, hol itt-ott gabnatermő földek vannak, most 130.000 ember lakik. Cilicia ezen részeinek (Merszinen, Ánámur) lakói látván, hogy buza-vetések semmivé lettek, ezek helyett törökbuzát vetettek, ezt most a tartomány 5—6 folyó-vizével folytonosan öntözik; mert reménylik, hogy bő törökbuza termésök lesz és így megszabadulnak az éhségtől.

A városokat leginkább hivatalnokok, kereskedők és iparosok lakják; ezeket is, kiknek száma 130.000, gyötri az éhség; de legnagyobb nyomorban van a szegény osztály, mely mintegy 70.000 lelket számlál. Ezek Merszinen és Oszmánie között laknak. E tájokon 13 hónap óta egy csepő sem esett, egy szál fű nem zöldelt...

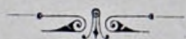
E vidék lakói közt vannak földbirtokosok, kik ezelőtt jómodúak voltak... és most még a mindennapi kenyeret is nélkülözik. — A kőművesek-, ácsok-, czizmadiák- és más mesterembereknek nincs semmi munkájuk, azért nagy nyomorban sinlődnek. — Sokan csak kenyérrel élnek; ezek között bizonyos neme a hasbetegségnek uralkodik.

Ádáná-ban már zavargások is történtek. Néhány asszony gyermekeivel az előljáráshoz ment és kenyeret kért, mert — úgymond — halunk éhen. Midőn az előljárók csak türelemre intették őket, az éhségesek a sütők-, mészárosok- és azoknak boltjaira rohantak, kik élelmi-szert árultak. A rendőrség csak úgy tudta a rendet helyreállítani, hogy — addig is, míg Konstantinápolyban intézkedés történne — kenyeret osztott közöttük.

Ádáná-ban a földmivelés teljesen szünetel; a szőlőműveseknek, kik közül 90⁰/₀ örmény, az eső-hiánya miatt, semmi termésük — E tartomány évi gyapot-, szuszám- (nővény, melynek magvaiból olajat ütnek) és szőlő-termelése 800.000 aranyra (à 10 frt) becsültetik; az idén nem lesz majd semmi termés. A tavál egy millió értékű buza és árpa termés volt; az idei 100 aranyot sem ér. Több mint 100.000 ember

foglalkozott ezelőtt termény-kereskedéssel, most ezek foglalkozás nélkül tengődnek; 100.000 földmivelő töltötte az évet munkátlanul. — A lakosok már butoraikat adogatják el, hogy kenyeret vegyenek. — Mindenütt nyomor és félelem uralkodik.

Sz. K.

Ábovián. *)

Német eredeti után ESZTEGÁR LÁSZLÓ.

I.

Abovián nem tartozott ugyan a kiválóan kiemelkedő írók közé, de azért nagy jelentősége van az újabb örmény irodalomban; mert ő volt az első, ki a kaukasontúli örmények között megkísérelte az európai műveltséget és tudományosságot terjeszteni. Az ő fellépéseig ezeknél szó sem volt európai értelemben vett szellemi életről; az ifjúság nevelése az örmény iskolákban nem lépte át a papság által vont szűk határokat; az európai műveltség ellen itt általános bizalmatlanság uralkodott. Ábovián érdeme az, hogy kaukasontúli honfitársai közt némileg megingatta a hagyományos életelvek hibázhatlansága iránt való hitet és a régi műveltség értékét.

E férfinak élete, kinek jellemét, értelmiségét és szivjóságát a németek egyik legelőkelőbb költője, Bodenstedt, a legnagyobb elismeréssel írja le, — gazdag érdekes vonásokban... és képét mutatja egy, a szerencsétől kegyelt egyén pályájának. Mint oly sok örmény, kik a szegénység- és jelentéktelenségből a gazdagság és tekintély polczára emelkedtek: úgy Ábovián is felküzdötte magát az egyszerű falusi fiúból a legképzettebb és legtekintélyesebb tanférfiak és írók egyikévé.

Született 1806-ban Kánáker falúban (Eriván mellett), hol ősei hosszú időn át örökös előljárok voltak. Tanulmá-

*) Leist Arthur, Abowian. Armenische Bibliothek. Bd. II. 65 —79 ll. — Lásd „Armenia,” 2 sz. 57 l.

nyait az örmény kátholikosz székhelyén, az ecsmiádzini zárda-iskolában kezdette meg. Innen gyámja Antal püspök Tifliszbe, a Nárszesz-féle szemináriumba vitte, hol 1828-ig maradt a nélkül azonban, hogy ismeretekben gazdagodott volna, mert ez az iskola hiányos volt. Ezen intézetnek akkori állapotáról és Ábovián ottani életéről a következőket írja Názáriáncz, az ismert tanár: „Ábovián a felnőtt tanulók egyike és társai között talán a legértelmesebb volt. Kitűnt emlékezőtehetségével a többiek közül; azonban, mint mi mindnyájan, úgy ő sem vitt el nagyon sokat ez iskolából, mi a szegényes oktatásnak tulajdonítható. Tagadni azonban mégsem lehet, hogy itt az ifjú lelkekbe sok egészséges mag vettetett el, és Ábovián szívében égő vágygyal, melyet a tudomány iránt táplált, hagyta el ezen iskolát.“

Tifliszből Ecsmiádzinba tért vissza, hol azon gondolat járt eszében, hogy tanulmányai folytatása végett Velenczébe, a mechtáristákhoz megy; ezen tervét azonban nem valósíthatta és így Ecsmiádzinban maradt a kátholikosznál. — Egész véletlenül épen ezen időben látogatta meg e helyet a dorpáti tudós Parrot, kinek szándéka volt az Árarátot megmászni és ezen célja elérése végett a kátholikosztól egy, az orosz nyelvben jártas vezetőt kért. Ez kedvenczét, Áboviánt ajánlotta, kivel azután Parrot meg is járta az utat. Ezalatt volt alkalma az ifjú szellemi képességét és eszét megismerhetni; s a mint észrevette, hogy a tudományszomj mily nagy mérvben nyilatkozik nála, azt ajánlotta neki, hogy kövesse őt Dorpátba, mert további kiképzésének költségeit ő szívesen fedezi. Ábovián azonnal elhatározta magát, hogy Parrotot Európába elkíséri; most azonban minden oldalról akadályok merültek fel. Rokonai nem akarták, hogy oly messzire menjen, de mindenek felett a papság féltette őt, nehogy hitéhez hűtlenné legyen... Végre ő legyőzött mindent, mert Efrem kátholikosz is hozzáadta beleegyezését; azért midőn Ábovián előtte térdelve, arcát ennek ölébe rejtve sirt, így szólt hozzája a tiszteletreméltó öreg: „Fiam, lelki fiam! Ha az a szándékod, hogy hitesegetté légy, az anyaegyházat, ¹⁾ atyádat, ki most én vagyok, elfeledt, szüleidet, országodat

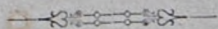
*) Örmény egyház.

és hitedet megtagadd: akkor légy biztos abban, hogy Isten a legegyszerűbb kenyeret is*) elvonja tőled. Ha azért válsz el, mert talán valami bántódásban részesültél, úgy mond meg nekem, és én szívesen jóvá teszek mindent.

Én veled Tobiás-atyai szeretettel bántam, mert te nekem olyan fiam voltál, milyen volt neki az övé. De te elhagysz minket, a te ifjúságod ösztönöz arra. Te azt mondod, hogy mész hazáért: úgy hát legyen a mint akarsz! Ha a külföld neked szenvedést, gondot, kellemetlenséget fogna okozni, türelemmel viseld el és sem Istennek, sem nekünk el ne panaszkodj. Ha hazád- és vallásodról meg nem feledkezel és úgy tész, mit mondod és visszajössz, akkor éppen olyan kedvenczünk leszel, mint mostanig valál. Talán halva fogsz engem találni, akkor áld meg síromat, hamvaim ott, és én a felhők fölött fogom szavaidat hallani és onnan foglak megáldani“. Ábovián sohasem feledte el ezen szavakat, elsajátította az európai német műveltséget úgy, mint ritka más ázsiai; e mellett megtartotta öröklött hitét s egyházának hű fia maradt.**)

A kátholikosznak itt idézett szavai világosan mutatják, hogy mily zárkózott volt az akkori örmény világ, mily bizalmatlansággal viseltetett az egyházi-rend az európai kultúra iránt, s a nyugati tudományosság eszközölte felvilágosodásban, vallásra háramló veszélyt látott.

A Dorpáton eltöltött idő Áboviánra nézve igen hasznos volt; alapos ismeretekre tett ott szert, és megtanulta a német nyelvet, melyen mint Haxthausen elbeszéli, oly tökéletesen beszélt és írt, hogy senki sem ismerhette fel benne az idegent. Természetes, hogy legjobb barátja, tanácsadója és védelmezője Dorpáton Parrot volt, ki a fáradságot nem ártallotta, csakhogy annak művelődését előmozdítsa és lelkének legnemesebb tulajdonságait kifejleszsze. E mellett úgy szerette őt, mint egy atya, s megtett minden lehető honvágyának enyhítésére.

*) A legkisebb állás, hivatal.

**) Haxthausen, Tanskaukasia. Erster Band.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Összehasonlító nyelvészet. Daczára annak, hogy az örmény nyelv már régóta ismeretes Európában, s a XVI-ik század közepe óta számos munka állott a tanulmányozó rendelkezésére, — belevonása az összehasonlító nyelv kutatásba nem mindjárt az indogermán összehasonlító nyelvészet megalapításával egyidejűleg, hanem csak később, a szanszkrit s a régi iráni nyelvek előrehaladottabb tanulmánya után s annak hatása alatt történt, s ekkor is mint az iráni nyelvek körébe tartozónak, e nyelvcsalád keretén kívül jelentéktelen szerepe jutott s tanúsága figyelemben nem részesült. Annál nagyobb lendületet vett azonban az örmény nyelvvel való tudományos foglalkozás a legújabb időkben, s mai nap is, úgy hogy az indogermán összehasonlító nyelvészet terén épen oly még be nem fejezett napi kérdéssé nőtte ki magát, mint a milyen a magyarra nézve a török-ugor atyafiság kérdése. — Egész nyelvészeti háború keletkezett, hasonló a magyaréhoz, s míg e tekintetben Vámbéry a magyar nyelvet, elismerve — bár kisebb mértékben — ugor elemeit is, a nagy altai-ság körén belül szorosabban a török-tatár csoporthoz tartozónak vindikálja — addig az örmény nyelv-kérdés a körül forog, hogy e nyelv az iráni csoporthoz tartozik-e, mint eddig hitték, vagy külön indogermán főnyelv, melyet ezentúl épen úgy számba kell venni minden egyes nyelvi kérdésnél, mint akár a szanszkritot, ó-perzsát és zendet, gótot, ó-szlávot, görögöt, latint, stb. — a mint ezt legelőször Hübschmann, strassburgi egyetemi tanár „Über die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen“ czímű értekezésében felvetette. — E napi kérdés, mint már az eddig elmondottakból is kivehető, több érintkező pontja folytán kiváló érdekű, mint némi tekintetben analog eset, ugor-török szempontból is s a magyar nyelvnek ezekhez való viszonyát illetőleg sok figyelemre méltó tanulságot rejt magában. (L. Dr. Pátrubányi Lukácsnak, a magyar tud. akadémia által dícsérettel kitüntetett „Örmény tanulmányok“ czímű, s az akadémia elismerése szerint a magyar irodalomban úttörő dolgozatát.)

Elemi csapások. Nagy szerencsétlenség történt nem rég Örményországban, a Hakkari tartomány diarbekir-i kerületében. Ezen kerület, melyhez számtalan község tartozik, egy nagy völgyet övez körül, melyen a Tigris-nek egy mellékfolyója: a Zarb folyik keresztül.

A környék hegyeiről majdnem minden tavasszal óriási hótömbök (lavinák) gurulnak alá a völgybe, maguk alá temetve miundent. Az idén ezen rendszeresen ismétlődni szokott szerencsétlenség különösen nagy mérvet öltött, s a Zarb folyó vize — melyben a legurult lavinák, mint valami hóhegyek uszkáltak — oly rohamosan áradt, hogy a szegény falusi lakóknak nem is volt idejük

a menekülésre. Az ár mindent elsodort. Többen, kiknek sikerült valahogy házaik romjain a vízbefúlástól megmenekülni, az éhség és a nagy hideg által veszték el. Kétezer embernél többre megy az áldozatok száma.

Török állapotok. Hogy a korábbi időkben nem valami irigylendő szerenese volt a török uralkodók által gazdag embernek tartatni, — számos, valódi barbarságra mutató adattal lehet bebizonyítani; melyek kellő világításba helyezik egyszersmind azon szánandó sorsot, mely a törökországi keresztény alattvalóknak századokon át osztályrészül jutott. Ha ugyanis valamelyik szultánnak véletlenül kedve kerekedett egyik vagy másik gazdag örménynek a vagyona, annak napjai rendszerint már meg voltak számlálva. Az ily szerencsétlen áldozatok sírkövein azonban még ma is illetően feliratok olvashatók Konstantinápolyban: „Itt nyugsznak Ergánian Aretiennek, a magas porta bankárjának halandó földi részei. Erényei ragyogók valának, mint az arany; jótékonyága háttartalan, adott szava szent. Elköltözött barátaitól és kedveseitől 1795. július 7-én, bizva Isten kegyelmében, s áldva a kezet, mely megnyitá neki a Paradicsomot!“. . . . Minthogy pedig e felirat fölött egy lefejezettnek képe látható, könnyen meg lehet érteni: hogy e felír t lelketlen gúnyolódás egy szerencsétlen kivégzett ember erőszakos halála felett.

A pérai temetőben egy bizonyos Ázmávorian nevű örmény sirja fölött akasztott ember képe látható, s aláírása eképen gúnyolódik a porrá vált halottal: „Angyalok nyújták ki érte kezeit, midőn a császári akarat az ő pénzverde-igazgatói működését befejezettnek nyilvánította!“. . . .

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

(Sz. K.) Zarándoklás Leo király sirjához. A párisi örmények az idén is (május 8) elzarándokoltak Saint-Denisbe (l. „Armenia“ 46. lap); az úton imádkoztak, a sírnál a buzgó örmény pap Széhgáth Uthudsián mondott szívreható beszédet. Utána Iszkheuder (Sándor), a párisi örmény egyesület elnöke szólott; „emlékezzünk és reméljük“ jellegű beszéde mély benyomást gyakorolt a jelenvoltakra. . . . Azután a szót az ékes-szóló Sejjch-Ábu-Nádára, az örményszerető (armenophil) egyiptomi költő és író lak adta át, ki dicső multunkat magasztalta . . . és az örménynek szép jövőt jósolt — Végre elszavalták azt a gyönyörű költeményt, melyet ezen alkalomra az Egyesült-Államokban lakó Eginian örmény költő Luszinian Leoról írt

A sok idegen, kik a saint-denisi templomban voltak, rokonszenves szemmel nézte a lélekemelő ünnepélyt, melyről több francia napilap (máj. 9-iki számába) is megemlékezett. Armenia május 14. 75. sz.

Nubár pasa. Az angol királynő, jubileuma alkalmával, az örmény Nubár pasa-, Egyptom kormányelnökének, ki szintén jelen volt a nagyszerű ünnepélyen, az „Indiai csillag” jelvényét, (mellyel hadtestparancsnoki méltóság jár, *impuladunum*, hērámánádár, com-mandeur) és lovagi czímet adott.

Itt megemlítjük azt is, hogy a jubileumon még volt egy örmény jelen: Hovhánnesz chán Mászéhiánecz, a perzsa sáh tolmácsa, ki a sáh fivérének fiával Usz-Szultán Abu-el-Nászër Mirza fejedelemmel ment Londonba. Arm. jun. 6. 90. sz.

Örmény bazár Londonban. Folyó évi június hó 10-én nyitotta meg Jészaián vártábéd az örmények londoni (Duk of Wellington's Riding School, Knightsbridge) bázárját. A jövedelem örmény templom építésre fog fordítottatni; jelenleg az örmények Londonban egy kápolnában (Clarendon Road, Notting Hill) végzik imájukat. A bázár (vádsáragánocz) fényes és szép volt; a kiállító nők mindnyájan pompás örmény nemzeti ruhát viseltek; kitűnt a veres és zöld nemzeti szín.

Szër Rober Lethpries, ki tagja az országgyűlésnek, a megnyitás alkalmával szintén beszédet tartott, melyben azt mondá, hogy a britániai királyságban lakó számos nép közül az örmény nemzet egyike a leghívebb és legmunkásabb nemzeteknek.

E bázárról szépen emlékszik meg a londoni „Morning Post” is. Armenia, jun. 18. 85. sz.

Ván városa. Amsterdamban megjelenő „Het Nieuws van den Dag” című lap jun. 20-iki száma Vánt török városnak nevezi. Pedig lehet-e e várost, melyben kétszer annyi örmény, mint török lakik, török városnak nevezni? Ván-ban az örmény az uralkodó nyelv, úgy, hogy gyakran lehet látni az utcákon törököket, kik fejükön kosárral folytonosan ezt kiabálják örményül: „Hác, bânir-Kenyeret, sajtot.” Április és május havaiban a halárus törökök az utcákon szintén örmény nyelven szüntelenül ezt kiáltják: „Czug árekh, czug-Halat vegyetek, halat.” Armenia 1887. jun. 25. 87. sz.

Ásztrákáni örmények. Az amsterdami „Nieuwe Amsterdasche Courant,” máj. 22-iki száma következő című munkáról tesz említést: „Úti benyomások Oroszország-, Káspi-tó körül és Kaukazban.” Ebben Kramp utazó így szól az ásztrákáni örményekről: „Ásztrákán legjeleterekenyebb utcája a Moszkai-utca örmény és perzsa boltjaival. — A kereskedelem az örmények és perzsák kezében van. Ezek között az örmények műveltebbek; 1796 óta ezeknek van örmény nyomdájuk, melynek betűit Csháltárián nevű ásztrákáni gazdag örmény, még a múlt században hozatta Amsterdamból.” Armenia 1887 máj. 18. 79 sz.

